

ТЕРОРИСТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК РЕАКЦІЯ НА СПРОБУ ЕКСПОРТУ ДЕМОКРАТІЇ

У статті досліджується деякі чинники активізації терористичної діяльності в умовах демократизації. Розглядається кореляція між посиленням терористичної активності та спробами демократизації політичного режиму. Робиться висновок, що демократія не є єдиною протидією у боротьбі з проявами тероризму.

Ключові слова: тероризм, терористична діяльність, демократизація, експорт демократії.

ШЕМЕТ Е. Н.

ТЕРРОРИСТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КАК РЕАКЦИЯ НА ПОПЫТКУ ЭКСПОРТА ДЕМОКРАТИИ

В статье исследуется некоторые факторы активизации террористической деятельности в условиях демократизации. Рассматривается корреляция между активизацией террористической деятельности и попытками демократизации политического режима. Делается вывод, что демократия не является единственным противодействием в борьбе с проявлениями терроризма.

Ключевые слова: терроризм, террористическая деятельность, демократизация.

SHEMET L.

TERRORIST ACTIVITY AS REACTION ON ATTEMPT OF EXPORT OF DEMOCRACY

Some factors of activation of terrorist activity in the conditions of democratization are researched in the article. The correlation between activation of terrorist activity and attempts of democratization of the political mode is also observed. And as conclusion author represents the thesis that democracy is not unique counteraction in a fight against terrorism displays.

Keywords: terrorism, terrorist activity, democratization.

Глобальні світові процеси активізували проблему тероризму, який начасі вже загрожує демократії як політичній реальності. Сплеск проявів тероризму у країнах сталої демократії спричинений багатьма факторами, які можна поділити на внутрішні й зовнішні. Саме останні нас цікавлять у першу чергу, оскільки з'ясування механізму взаємозв'язку тероризму та демократизації дозволить зрозуміти та виділити основні умови, за яких активізується терористична діяльність або, навпаки, зменшується її загроза.

Сьогодні тероризм розглядається в контексті світового політичного процесу, оскільки тероризм набув міжнародних масштабів, а процес становлення демократії у деяких державах виявив міцну залежність від міжнародних подій. Природно, що такий аспект взаємозв'язку терористичної діяльності та демократизації став предметом уваги політичних аналітиків. Так, міжнародний аспект терористичної діяльності розглядають В. Ліпкан, Д. Нікіфорчук, М. Руденко, Е. Степанов; Джозеф С. Най, Л. Вейнберг, О. Народницький та інші розглядають саме кореляцію між тероризмом та демократією. Проте останні дослідники не приділили, на наш погляд, належної уваги проблемі шляхів демократизації, які є найбільш вразливими для проявів терористичної активності. Таким чином, метою нашої статті є саме з'ясування кореляції між демократизацією і тероризмом з урахуванням шляху становлення демократичного режиму та активізації терористичної діяльності.

Суперечності (внутрі- і зовнішньополітичні), що виникають у процесі становлення демократії, можуть виникати як на локальному, так і на загальносвітовому рівні. Пояснення деяких дослідників сплеску терористичної діяльності демократизацією політичного процесу є, на наш погляд, однобічним, оскільки не дає уявлення про весь спектр причин цього явища. Оскільки тероризм відомий людству здавна і має свою специфіку залежно від місця, часу та ситуації, що спричинила його прояв. З еволюцією суспільства змінювалися умови, що спричиняють прояв тероризму. У будь-якому суспільстві завжди діють опозиційні сили, які, як відомо, є суттєвою ознакою ступеня демократичності суспільства (певною мірою можна назвати їх радикальними або екстремістськими).

Взаємозв'язок між демократизацією і тероризмом став предметом уваги багатьох дослідників після „лівотерористичної хвилі” 70-х рр. минулого століття. Як зауважив французький історик Ф.Ф'юрет, ситуація змушувала з'ясувати „...саме несумісність, яка припускалася, між демократією і тероризмом” [1, с.153], який доводиться розглядати не як „додемократичний анахронізм”, а певною мірою і „як продукт демократії” [1, с.153]. Саме стабільні демократії виявилися найбільш вразливими для насильницьких актів, саме там найчастіше відбуваються такі події, що дають підстави припускати наявність обставин „у внутрішній динаміці демократій, що робить використання терористичної тактики привабливим для їхніх громадян” [1, с.154]. Можемо погодитися з міркуваннями Є. Степанова про те, що „Коли теракти все-таки скоюються навіть у найбільш демократично розвинутих країнах, як ми це бачимо на прикладі низки терористичних вибухів у США або газових атак в Японії, в цьому виявляється якраз „похибка” демократії [2, с.7]. Адже саме політичні механізми демократії здатні забезпечувати умови та інструменти для компромісної кореляції різних позицій та інтересів, а це вважається одним із вирішальних чинників мирного врегулювання будь-яких конфліктів. При цьому, як вважає П. Вілкінсон, ліберальний демократичний уряд як елемент цього механізму може позбавити потребу у певних громадян до вчинення насильства [3, с.18].

За даними Альберто Абаді з Гарвардського Університету, на виникнення тероризму помітний вплив чинить рівень політичної свободи. Так, країни з середнім рівнем політичної свободи частіше стикаються з проявами терористичної діяльності, ніж країни з високим рівнем свободи, або країни з авторитарним або тоталітарним режимом. Крім того, перехідний період від авторитарного режиму до демократії, процеси лібералізації, можуть супроводжуватися зростанням терористичної активності [4, с. 50-56].

Ті країни і, відповідно, їхнє населення, які відчували на собі політичні й економічні „переваги” демократизації ззовні усвідомлюють, що вона веде до втрати ідентичності, руйнує традиції, звичаї, ціннісні орієнтири. У результаті виникають опозиційні угруповання, які при вмілому маніпулюванні ними з боку радикальних сил стають джерелом кадрового поповнення терористичних структур. Найбільше такий процес характерний для країн Близького Сходу. Слід підкреслити, що важливим чинником посилення впливу ісламських радикалів у внутрішньому житті країн сталої демократії стає неухильне проникнення ісламізму у всіх його формах на захід, особливо в США. Річ у тому, що ліберальна політика цих країн – перш за все США – дозволила екстремістам (здебільше вихідцям із країн Близького і Середнього Сходу) створювати тут свого роду форпости для забезпечення своєї діяльності і розширення впливу по всьому світові.

Ісламські екстремісти емігрували у західні країни по каналах імміграції й отримання політичного притулку. Вони успішно користувалися перевагами демократичних і ліберальних норм у цих країнах, щоб сформувати за кордоном ефективні терористичні структури для подальшого їх використання. Політичні реалії країн їх нового перебування надали їм можливість ефективно направляти і фінансувати нелегальну діяльність своїх послідовників не тільки у цих країнах, а й за їх межами. Толерантна політика Заходу і США забезпечувала їм безпечне існування, а доступ до сучасних комунікаційних систем і можливість швидкого і безперешкодного переказу фінансових потоків дозволило укріпити

матеріальну незалежність, зробили ці структури могутніми і майже невразливими. Крім того, їх дії до певного часу не вважалися протиправними через те, що вони були направлені не проти країн їх перебування, а проти інших країн [5, с. 117].

Тим часом сучасний стан демократії, як це не парадоксально, призводить не до зникнення, а до нового збільшення кількості локальних ідентичностей, культур, спільностей, інакше кажучи – до фрагментації та плюралізації суспільства. У Європі, наприклад, спільності, раніше нібито інтегровані в національні держави, сьогодні виступають за свою відособленість, автономію і т.д. Принцип „плавильного казана”, де різні раси, етноси, мовні групи зникають і з’являється якась інтегрована їх ідентичність, сьогодні не працює ні в США, ні в Західній Європі. До чого це призводить, добре відомо на прикладі подій 1 вересня 2001 р. в США, 2004 р. – в Іспанії, 2005-2006 рр. – у Великобританії і Франції, 2007 р. – в Англії і Шотландії.

Терористичні угруповання народжуються і функціонують поза полем правового регулювання і здатні пронизувати все суспільство. Вони можуть розвиватися і діяти в будь-якому – нейтральному, дружньому або ворожому – середовищі і створювати свою інфраструктуру на транстериторіальній основі, спираючись на сучасні комунікативні технології, легальні і не легальні методи мобілізації і використання людських ресурсів. Вони дуже міцно поєднані загальною ідеологією, якого б забарвлення вона не була (яскравий приклад - людиноненависницька ідеологія радикального ісламізму, яка ділить мир на „своїх” і „чужих”), що знімає проблему виправдання людських жертв, сприяє жорсткості внутрішньої організації і підвищенню рівня її конспіративності.

Як свідчить досвід, саме з Близького Сходу виходять численні сучасні погрози, будь то експорт ісламського фундаменталізму і тероризму, наркоторгівля, розповсюдження зброї масового знищення (ОМУ), епідемії тощо. Ряд держав знаходиться або у стадії розпаду (наприклад, Ірак і Афганістан), або на межі серйозного міжособного конфлікту (Пакистан, Ліван). І навіть там, де політичне становище відносно стабільне, зріють етноконфесійні суперечності, які в перспективі можуть мати наслідком могутній соціальний вибух (Сірія, і, з деякими обмовками, Іран) [6, с. 25].

В умовах загострення застарілих проблем і під впливом зовнішніх чинників величезний простір від Середземного моря до кордонів Пакистану стоїть на порозі політичного хаосу. Ситуація, що склалася між Білим домом і Близьким Сходом, була оголошена на самміті „Великої вісімки” в 2004 році у доктрині „Великий Близький Схід”, має прискорену модернізацію держав, нав’язування ним політичних і економічних стандартів, сформованих на ліберальних засадах. Причому спектр механізмів „нав’язування”, що використовуються Вашингтоном, вельми великий – від економічного і культурного проникнення, розхитування непідвладних режимів зсередини, до прямого військового втручання (Афганістан, Ірак).

Аналізуючи стимули, які спонукали США почати демократизацію цієї частини світу, зазначимо, що начасі більшість аналітиків вважає це контролем над енергетичним потенціалом Близького Сходу. Цей чинник, поза всяким сумнівом, є реальним і найважливішим, бо, заволодівши ключами від арабських і іранських нафтових і газових родовищ, Сполучені Штати отримують можливість впливати на економічну політику всіх держав – як індустріальних, так і тих, що стрімко розвиваються, в першу чергу КНР і Індії. Проте є ще ряд причин, через які Вашингтон зважився на регіональну модернізацію. Серед них – геополітичні мотиви, боротьба з тероризмом, зміцнення режиму нерозповсюдження ОМУ, керованість регіону і ряд інших. Деякі дослідники американо-іракських відносин у такому контексті зазначають, що „в американській стратегії є не тільки егоїстичні, а й раціональні моменти” [6, с. 271]. Боротьба з тероризмом шляхом демократизації суспільства мала б виправдання але за певним механізмом її здійснення.

За грамотного втілення в життя планів Вашингтона демократизувати Близький Схід, вони могли б принести велику користь всій світовій спільноті. Навряд чи хто-небудь почав би заперечувати, якщо б в результаті зусиль Америки було покладено край

поширенню екстремізму в регіоні, а нестабільні держави очолили можливо і контрольовані ззовні, але дієздатні демократичні уряди. Не говорячи вже про зниження залежності енергетичних ринків від політичної кон'юнктури і від терористичних проявів. Проте заплановане і досягнуте, як це часто буває, не завжди буває сумісним.

Блискавична операція в Афганістані „Непохитна свобода” (2001), що здавалася на той момент успішною, зумовила вибір методів. Це і необмежене використання сили на шкоду дипломатичним і політичним механізмам лобіювання інтересів, і відмова від діалогу з тими, кого відомий американський ідеолог Френсис Фукуяма назвав „бунтівною частиною планети”.

Отже події, що відбулися на Близькому Сході, довели наявність зв'язку між непродуманою політикою Сполучених Штатів і загостренням усіх регіональних проблем. „Безсилля сили” стало очевидним в Афганістані і Іраку [6, с. 272]. Повалення в 2003-му режиму Саддама Хусейна вивільнило руйнівні сили, що до того стримувались у надрах іракського суспільства. Головна з них – ісламський екстремізм. Величезні території Центрального Іраку, включаючи найбільшу провінцію країни Аль-Анбар, опинилися під контролем терористичного інтернаціоналу.

Чим пояснити фіаско американської „військової машини”, яка в лічені дні скинула баасистський режим у Багдаді, але не зуміла подолати повстанські угруповання? В.А. Гусейнов указує на повну відсутність суттєвих проектів післявоєнного реформування Іраку. Спочатку Білий дім планував установити військовий протекторат, але натрапив на опір і сунітів, і шіїтів, серед яких незабаром виділилися екстремісти. Небажання ж Америки вести діалог з радикалами, заохочувати найбільш лояльних із них і навіть колишніх членів партії Баас до меж легітимного політичного поля призвело до зміцнення угруповань ісламізму. Подібна ситуація склалася і в Афганістані, де американці також не запропонували чіткого плану стабілізації.

До 2005 р. в регіоні виникли великі зони нестабільності, контрольовані ісламськими радикалами: Центральний Ірак, Зона племен в Пакистані, півні райони Південного Афганістану. Попередні результати демократизації Близького Сходу опинилися за багатьма позиціями діаметрально протилежними цілям. У порівняно короткі терміни ісламізм (як шіїтського, так і сунітського напрямів) перемагає на парламентських виборах в Іраку, Палестині, ісламісти отримують значну кількість місць у найвищих законодавчих органах Єгипту і Лівану.

Не справдилися повною мірою наміри Вашингтона у зміцненні геополітичних позицій. Так, в результаті непродуманих дій американців серйозно посилюється регіональний вплив на основного конкурента Сполучених Штатів – Тегеран. Останній фактично отримав контроль над районами шіїтів Іраку, закріпився в Лівані і укріпив свій авторитет на міжнародній арені. У зв'язку з цим аналітики відзначають неминучість трансформації американської стратегії. Білому дому доведеться трансформувати стратегію та повернутися до дипломатії, залучення до переговорів зовнішньополітичних конкурентів і підключення світової спільноти. Власне таку рекомендацію містить і доповідь комісії Бейкера-Гамільтона з проблеми Іраку [6, с.272]. Адміністрація Джорджа Буша була вимушена поступово відмовлятися від ставки на силу для поширення свого впливу під егідою демократизації.

У кінці 2007 р. вдалося частково реанімувати переговорний процес між Ізраїлем і Палестиною під егідою Сполучених Штатів. На конференції в Аннаполісі сторони домовилися проводити регулярні консультації, щоб укласти повномасштабне перемир'я до кінця 2008-го. У січні поточного року пройшло широко розрекламоване турне президента Буша по країнах Близького Сходу. Крім політичної і економічної (подальше просування палестино-ізраїльського діалогу, створення антиіранського регіонального альянсу, укладання з Ер-Ріядом контракту на постачання озброєнь на суму 20 млрд доларів і т. д.), поїздка мала і важливу ідеологічну складову: Вашингтон дав зрозуміти арабському світу, що готовий до діалогу на рівних.

Поступово міняються й підходи Білого дому до іракської проблематики. Здійснена спроба налагодити діалог з частиною іракських повстанців, укласти тактичний альянс проти терористичного інтернаціоналу. З 2007 р. американці неодноразово проводили раунди переговорів з Іраном. Однак це лише самий початок шляху. Наслідки доведеться виправляти не одне десятиліття. Спроби США силою закріпити своє лідерство на міжнародній арені серйозно розширили потенціал конфліктності в глобальному масштабі. Внаслідок цього у світі різко зросли антиамериканські настрої.

Дослідники зазначають, що „зрушитися з мертвої точки на Близькому Сході американцям вдасться тільки у разі їх відмови від виключно силових методів і налагодження тісної співпраці зі світовою спільнотою” [6, с. 274]. Остаточо покинути Ірак американці найближчим часом не готові. Тому що, по-перше, без американської присутності країна зануриться в етноконфесійний конфлікт, по-друге, всі багаторічні фінансові і політичні вкладення Вашингтона виявляться витраченими даремно.

Демократія вимагає терпимості до опозиційних меншин. Щодо опозиційних сил, то демократія надає їм можливість для самоорганізації і легітимної боротьби за свої інтереси, тобто, можливість ведення діалогу з більшістю та владою, що, на думку багатьох дослідників, слугує вагомим засобом проти посилення радикалізації рухів і спричинення насильницьких форм протесту. Цьому також слугує пошана до прав людини, розвиток ефективних інститутів розв'язання політичних конфліктів у розділених суспільствах. Якщо це можливо здійснити в Іраку, то може з'явитися можливість подальшого становлення демократизації.

Перехідний стан повинен характеризуватися системною зміною „політичного” [7, с. 289]. Дослідники виділяють декілька тенденцій у цих змінах. Загальною особливістю сучасних країн, що демократизуються, є перерозподіл меж політичного між гілками влади таким чином, що межі компетенції політичних інститутів стають нечіткими [8, с. 289]. Намічаються зміни і у демократичній інфраструктурі: через плюралізм еліт з'являється велика кількість „слабких” політичних партій, які неспроможні дійти консенсусу у виборі політичного курсу. Тому особливістю перехідного стану стає невизначеність результатів політичних перетворень: немає гарантії, що застосування демократичних процедур дасть очікуваний результат. Тільки за умов існування монополії на владу політичний курс може мати чіткий напрям, але це, на жаль, можливо лише за умов диктатури [9, с. 35].

Вторгнення до Іраку спричинило зростання повстанського руху, і загрозу громадянської війни. Крім того, присутність іноземних військ стає стимулом для розвитку націоналістичних і джихадистських рухів. Майбутнє Іраку, не говорячи вже про демократію в цій країні, залишається в кращому разі невизначеним.

Проте з іракського досвіду ми можемо винести такі уроки: розвитку демократії можна сприяти ззовні, але її дуже складно нав'язати силою; якщо вірним є те, що Німеччина і Японія стали демократичними державами після американської окупації, то цьому передувала їхня повна поразка в руйнівній війні і сім років окупації. Більш того, Німеччина і Японія були відносно однорідними суспільствами з деяким попереднім досвідом демократії. Подібні умови навряд чи можна знайти у сучасному світі.

Можливо, адміністрація Буша і має рацію, стверджуючи, що ризик і вартість поширення демократії є меншим ніж продовження авторитарного статус-кво на Близькому Сході. Але політико-владні трансформації не є єдиним знаряддям, направленим на викорінювання тероризму. Розвиток громадянського суспільства, економічне зростання і відкритість для решти світу є такими ж важливими чинниками. Так само як і підвищення рівня зайнятості, освіти і поширення таких цінностей, як свобода і рівність усіх перед законом, що означає пом'якшення відчуття приниження, що зберігається в регіоні через такі питання, як, наприклад, палестино-ізраїльський конфлікт [10]. Тобто це людські трансформації, як зазначав І.О. Воронов [7, с. 7].

Більше того, одна лише демократія нездатна примусити опозиційні сили радикального (в тому числі екстремістського) спрямування обрати мирний шлях

політичної боротьби. Навпаки, дуже швидкий перехід до демократії може дестабілізувати уряди і підвищити шанси цих угруповань на досягнення своїх цілей за допомогою терористичних актів, не зважаючи на неминучу при цьому руйнацію суспільства і навіть держави.

Але, в довгостроковій перспективі, повільний і стабільний шлях демократизації може консолідувати опозиційні настрої, створюючи перспективи розвитку суспільства – які нівелюють ідею ненависті і насильства. Демократизація, дійсно, може допомогти усунути деякі джерела люті, які провокують активізацію терористичної діяльності, але вона є лише частиною вирішення проблеми. Проблема тероризму, його природи, боротьби з ним тощо є складною і суперечливою, а отже потребує подальшого, більш всебічного дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вакуліч В.М. До методології дослідження тероризму і антитероризму / Вакуліч В.М. // Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. – 2006. – №737. – Вип. 8. – С. 151–159.
2. Степанов Е.И. Современный терроризм: состояние и перспективы / Е.И.Степанов. – М. : Эдиториал УРСС, 2000. – 568 с.
3. Wilkinson P. Terrorism and the Liberal State. / P. Wilkinson – 2 nd ed. – Basingstoke, 1986. – 322 p.
4. Токвиль А. Демократия в Америке / Алексис де Токвиль. – М. : Прогресс, 1992. – 560 с.
5. Добаев И. „Новый терроризм”: глобализация и социально-экономическое расслоение / И. Добаев, А. Бобаев // Мировая экономика и международные отношения. – 2009. – №5. – С. 114–120.
6. Гусейнов В.А. Большой Ближний Восток: стимулы и предварительные итоги демократизации. Монографія. / Гусейнов В.А., Денисов А.П., Савкин Н.П., Демиденко С.В. – М. : ОЛМА МЕДИА ГРУПП, 2007. – 591 с.
7. Воронов І.О. Демократичний транзит: людський вимір політики / І.О. Воронов. – К. : Генеза, 2006. – 327 с.
8. Белл Д. Эпоха разобщенности: [размышления о мире XXI века] / Даниел Белл, Владислав Иноземцев. – М. : Журн. „Свободная мысль”: Центр исслед. постиндустр. о-ва, 2007. – 303 с.
9. Небрат К.Ю. Демократичний транзит як об'єкт дослідження сучасної політології / Небрат К.Ю. // Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. – 2009. – № 839. – Вип. 14. – С.32-40.
10. Най Дж. С. Может ли демократия победить терроризм? [Электронный ресурс] / Джозеф С. Най [пер. с англ. Євгенія Унанянц] – Project Syndicate, 2005. – Режим доступа: <http://www.project-syndicate.org/commentary/nye24/Russian>